

Vojnics-Rogics Réka

A „Gyermekszoba” rejtelsei

A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata (1893–1900)

A 19. század gyermekirodalmi viszonyairól

A gyermekirodalom kibontakozása és a mesefogalom átalakulása

Már Kármán József rövid életű, ám irodalomtörténeti szempontból nagy jelentőségű irodalmi folyóirata, az *Uránia* mindhárom megjelent száma is közölt meséket.¹ A 19. század folyamán azonban a műfaj nagymértékben átalakult: a fabulák mellett egyre fontosabbak lettek a varázsmesék és a novellamesék. A 19. század elején még csak körvonalazódott a mese műfaja:

a mese szóval jelölték továbbra is a rejtvényeket, találósokat, vagy (már kevésbé) a mítoszokat, leginkább és leghatározottabban pedig az átvitt értelmű, didaktikus elbeszéléseket (fabulákat), valamint (legtöbbször pejoratív konnotációval) a racionalitásnak ellentmondó ismereteket és szövegeket – s ez utóbbiaknak képezték részét azok a szóbeliségben hagyományozódó szövegek is, amelyek a folklorisztika tündérmese és/ vagy hiedelemmonda kategóriájával azonosíthatóak.²

1 Vö. HERCZEG-SZÉP Szilvia, *Az Uránia meséi = Nyugvó energia. Az Alföld Stúdió antológiája*, szerk. FODOR Péter, LAPIS József, Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2018, 40–51.

2 GULYÁS Judit, *A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között. A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján = Tanulmányok a 19. századi magyar folklórról*, szerk. Uó, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008, 171; Jókai Mór 1856-ban kiadott *A magyar nép adomái* című népmeséket is tartalmazó művéhez a *Vasárnapi Újság* egyik szerkesztője írt recenziót. „A névtelen ismertető külön is felhívja a figyelmet recenziójában a népmesékre, azokat ugyan nem népmeséknek, hanem a kor szokásától nem idegen módon népmondáknak nevezve.” DOMOKOS Mariann, *Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében = Jókai & Jókai. Tanulmányok. A 2012. május 4–5-én, Balatonfüreden tartott konferencia előadásainak szerkesztett változata*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2013, 117–134, http://real.mtak.hu/10428/1/Domokos%20J%C3%B3kai_pdfa.pdf, 8.

A mesék a célközönség szempontjából is változáson mentek keresztül: az érzékenység irodalmában és a kora romantikában a mese a felnőttek műfaja,³ a 19. század utolsó harmadától azonban már a gyermekirodalom részét alkották. Az 1850-es évektől jelentek meg mesegyűjtemények,⁴ de ezeket nem szabták a gyermekközönség igényeire. A századvégi magyar mesegyűjtések már a gyermekközönséghez szóltak, ugyanis nem az eredeti mesék, hanem erősen cenzúrázott változatuk jelent meg.

A kifejezetten gyermekek számára átdolgozott népmesék Benedek Elek munkásságának köszönhetően terjedtek el.

A millennium ünnepére jelent meg Benedek Elek *Magyar mese és mondavilág* c. műve, melyben a szerkesztő feldolgozta az addig hozzáférhető valamennyi magyar népmese- és mondagyűjteményt a paraszti olvasók és az iskolás gyerekek számára. Benedek Elek meséi ponyván, iskoláskönyvekben és kalendáriumokban is megjelentek.⁵

A magyar gyermekirodalom kibontakozásáról az 1840-es évektől beszélhetünk Bezerédj Amália *Flóri könyve* című munkája kapcsán. Ez a mű tekinthető az első jól sikerült magyar nyelvű gyermekkönyvnek, népszerűségét bizonyítja, hogy több mint tizenhat kiadást ért meg.⁶ Tehát a század első felében is akadtak magyar nyelvű gyermekirodalmi könyvek, ám azok jórészt alacsony színvonalat képviseltek,⁷ és a kiadók is inkább német vagy francia fordításokat jelentettek meg.⁸

A könyvkiadók a magyar ifjúsági irodalom hézagait az 1880-as évekig a külföldi ifjúsági iratok fordításaival töltötték ki. Minden magyar szerző könyvére legalább húsz-harminc idegen író esett. A gyermekek Andersen, Cooper, Grimm, Hoffmann Ferenc, Höcker Oszkár, Schmid Kristóf, Verne Gyula

- 3 A meséket egészen a 19. század második feléig felnőtteknek írták. (A népmesegyűjtemények mellett a legtöbb műmese célközönségét is felnőttek képezték.) Vö. PETŐFI Sándor, *János vitéz*, Pest, Vahot, 1845; FÁY András *eredeti meséi és aphorizmái*, Bécs, Pichler, 1820.
- 4 Vö. ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák I–III*, Pest, Kisfaludy, 1846; KRIZA János, *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*, Kolozsvár, Stein, 1863; ARANY László, *Eredeti népmesék*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1862.
- 5 ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajzi lexikon, III*, Bp., Akadémiai, 1980, 741.
- 6 Vö. Heckenast (1840); Heckenast (1841); Heckenast (1845); Heckenast (1846); Landerer – Heckenast (1853); Heckenast (1856); Landerer – Heckenast (1859); Landerer – Heckenast (1864); Heckenast (1871); Franklin (1872); Franklin (1900); Franklin (1909); Franklin (1927); Heckenast (1986); OPKM (1987); Móra (1990) Bezerédj Amália, az első falusi kisdédóvót alapító családanya Flóri nevű lányának írta a könyvet, halála után férje adta ki 1839-ben. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái I*, Bp., MTA, 1891, 1037.
- 7 Vö. DÖBRENTÉI Gábor, *Pali és Minka olvasni tanul*, Pest, Wigand Ottó, 1829; Uő, *A Kis Gyula könyve*, Pest, Wigand Ottó, 1829.
- 8 Hermann Zoltán a magyar gyerekirodalom történetének lehetséges szempontjait áttekintő tanulmányának egyik fontos tézise is éppen erre vonatkozik a könyvkultúra összefüggésében: „A harmadik tézis – ami közelebb visz a magyar gyerekirodalom történeti kontextusainak vizsgálatához – egy újabb, az akadémiai magyar irodalomtörténetek által is figyelmen kívül, illetve a súlyához képest nem elég körültekintéssel vizsgált tényhez kapcsolódik: (3.) a magyar nyelvű szépirodalom, és benne a gyerekirodalom is, a 18. század kezdetétől egészen az 1920-as évekig egy nagyobb könyvkultúrának, a németnek volt az »alrendszere«.” HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyermekirodalom történetéhez = Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikoletta, Bp., FISZ, 2017, 19.

munkáin nőttek fel; az Ezeregy Éjszakát, Robinzont, Münchhausent, Gulliver utazásait, Tamás Bátya Kunyhóját olvasták. Az ifjúsági irodalom pangásának jórészt a németszellemű fővárosi könyvkiadók voltak az okai; ezek csak kényszerűségből fanyalodtak egy-egy eredeti magyar ifjúsági irat kiadására: ilyenkor olcsó bérért megfogadtak egy kezdő író, megbízták valamelyik kelendőbb német munka magyarosításával vagy hozattak néhány olcsó külföldi metszetet s a szöveg megszerkesztésére fölkeríttek egy ügyesebb hírlapírót. A híresebb külföldi meséskönyvek többnyire csak elrontott magyar kivonatokban kerültek forgalomba.⁹

Havas István tanító és költő 1923-ban a VIII. Egyetemes Tanítógyűlésen tartott előadásában roszszálló véleményét fejezte ki a 19. századi gyermekköltők írásaival kapcsolatban: „Az egykorú elemi iskolai olvasókönyvek lapjait javarészt ezek a vértelen, költőietlen versikék töltik meg.”¹⁰

Az 1850-es évektől jellemző szövegtípussá vált a didaktikus elbeszélés.¹¹ A magyar oktatómeze-irodalom gyökerei a 18. század második felére nyúlnak vissza.¹² Ezek a mesék kifejezetten nőknek szóltak. Az erkölcsi tanmesék manipulatív szándékra vezethetők vissza: hogy vágyat keltsenek az olvasókban a korszak ideális nőeszményének elérése iránt. A romantika korának meséiben a nők szelíd szépségű, vallásos és erkölcsös lényekként realizálódtak.¹³ Egy évszázaddal később az általam vizsgált *Pesti Napló* már lényeges eltérést mutatott az *Urániához* képest. Kármán József folyóirata az irodalmi nyilvánosságnak íródott, míg a *Pesti Napló* mint tömegmédiium mindenkit igyekezett megszólítani.¹⁴ A *Pesti Napló* a felnőtt nyilvánosságnak íródott tárcaregények irodalmán túl 1893-tól gyerekeknek szóló olvasmányokról is gondoskodott, amelyek többsége népmese és didaktikus mese volt. Ezért 1893 a magyar gyermekirodalom integrációjának fontos állomása, hiszen azáltal, hogy a *Pesti Napló* elindította gyermekirodalmi rovatát, az olvasók megismerkedhettek a gyermekirodalmi szövegekkel életkoruktól, nemi hovatartozásuktól, társadalmi és vagyoni helyzetüktől függetlenül.

A gyermeklapok kialakulása

Ahhoz azonban, hogy kifejezetten gyermekek számára íródott irodalom létrejöhesse a 19. században, hosszú távú és nagy horderejű társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági változásoknak kellett bekövetkezniük Magyarországon. A romantika korszakát a múlt felé fordulás és a nemzeti, illetve népi kultúra felértékelődése egyszerre jellemzi:

9 PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete VII. A magyar irodalom a XX. század utolsó harmadában*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1934, 810.

10 HAVAS István, *Ifjúsági irodalmunk*, Országos Polgáriskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1925/1–2, 72–73.

11 GULYÁS Judit, *Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita = A népköltészet terített asztalánál*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., MTA, 2011, 42.

12 HERCZEG-SZÉP, i. m., 51.

13 Uo. 50.

14 A *Pesti Napló* már megfelelt Luhmann tömegmédiá-fogalmának. Vö. Niklas LUHMANN, *A tömegmédiá valósága*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 2008.

a nemzeti tematikát megjelenítő olvasmányok, köztük a gyerekkönyves és gyerekirodalmi olvasmányokká transzponált magyar folklór (mesék, mondák), a magyarok történetével foglalkozó ismeretterjesztő irodalom határozott jelenléte azt a képzetet keltheti, hogy a magyar gyerekkönyv-kultúra alapvetően a *nemzeti* ideológiát igyekezett megszólaltatni.¹⁵

A folklorisztika hatására megkezdődött a nemzeti jegyek és hagyományok irodalmi integrációja, például anekdota-, népmese- és népdalgyűjtések jelentek meg. Benedek Elek 1885-ben,¹⁶ Jókai Mór 1892-ben¹⁷ adott ki egy-egy mesegyűjteményt.

A gyermekirodalmi lapok megjelenését az alfabetizáció széleskörű elterjedése és ennek nyomán a kulturális gyakorlatok gyökeres átalakulása tette lehetővé,¹⁸ amely az iskolarendszer és a tömegoktatás megszervezésével kezdődhetett el. „Az olvasás, az írás és az irodalom oktatása alapozta meg azokat a stratégiákat, amelyek a modern irodalom előállítását és fogyasztását lehetővé tették. A modern irodalmi tudat megalapozása ezért elválaszthatatlan a modern tömegoktatás történetétől.”¹⁹ 1868-ban a tanköteles gyerekeknek csak a 48 százaléka járt iskolába,²⁰ a kiegyezés azonban megteremtette a polgári fejlődés alapjait, és kedvezően hatott a magyar iskolaügyre. Eötvös 1868-as közoktatási törvénye²¹ többek között bevezette az általános iskolakötelezettséget: ingyenessé tette az oktatást a népiskolákban, bővítette az iskolarendszert és emelte a tanítóképzés színvonalát.²² A törvénynek köszönhetően évtizedenként 8–10 százalékkal nőtt az írni-olvasni tudók száma.²³ Az iskolarendszer bővítése és modernizációja az állami iskolák struktúrájában is megfigyelhető. „Az állami iskolák térnyerését jelzi az is, hogy míg 1869/70-ben csupán négy volt belőlük, 1918-ban már 3791 működött.”²⁴ Az elemi iskolák építése mellett törvény született középiskolák,²⁵ illetve óvodák²⁶ létrehozásáról is. A kezdeti nehézségek ellenére lassú, de biztos fejlődés jellemezte a magyar oktatást: 1890-ben a hét éven felüli lakosság 62 százaléka tudott írni-olvasni, 1920-ban már 87 százaléuk.²⁷

15 HERMANN, i. m., 20.

16 BENEDEK Elek, *Székely Tündérország. Székely népmesék és balladák*, Bp., Pallas, 1885.

17 JÓKAI Mór *Mesekönyve számos képpel*, Bp., Révai, 1892. Vö. DOMOKOS, i. m., 8, 12.

18 Az európai alfabetizációs folyamatokhoz vö. Friedrich A. KITTLER, *The Mother's Mouth = Uő, Discourse Networks 1800/1900*, California, Stanford University Press, 1990, 25–69.

19 BALOGH Gergő, *Gondolkodás és beszéd, írás és olvasás kultúrtechnikái a magyar népiskolai oktatásban, 1869–1925*, Irodalomtörténet, 2017/2, 252.

20 Vö. PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 419.

21 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.

22 Vö. FELKAI László, *A népiskolai törvény és végrehajtása*, Magyar Pedagógia, 1969/1–2, 151–163.

23 Vö. T. KISS Tamás, *A dualizmuskori Magyarország kultúr/politikai problémája: az analfabétizmus*, Szín, 2012/2, 25–26.

24 PUKÁNSZKY, NÉMETH, i. m., 423.

25 1883. évi XXX. törvénycikk.

26 1891. évi XV. törvénycikk.

27 PUKÁNSZKY, NÉMETH, i. m., 419.

A tömegoktatás bevezetése és a printmédiák népszerűsége közötti szoros összefüggésre Balogh Gergő is utal: „A magyar folyóirat-kultúra virágzásnak indulása, a rohamosan növekvő példányszámok, valamint az írói szakmának mint szakmának a 19. században társadalmilag egyre elfogadottabbá váló jellege nem független az alfabetizációs folyamatoktól.”²⁸ Emellett a tömegmédiák és könyvek összekapcsolódó hálózata is szerepet játszott abban, hogy az írni-olvasni tudó és megfelelő anyagi forrásokkal rendelkező, de szisztematikusan nem képzett potenciális olvasó a lapok hirdetésein keresztül eljutva a könyvekhez, az önművelés útját választhassa.²⁹ Az írni-olvasni tudás terjedésével ugyanis már nemcsak a magas műveltségű elit juthatott sajtótermékekhez, hanem a társadalom addig a művelődésből kizárt szélesebb rétegei is: nők, gyerekek, szegények. A kereslet növekedésével a választék is rohamosan gyarapodott: míg 1867-ben 80 hírlapból lehetett választani, addig 1890-ben már 636 lapot számolt a piac.³⁰ Budapesten újságpaloták, szerkesztőségi épületek és nyomdák épültek meg, köszönhetően a bankok finanszírozásának.³¹

A kiegyezés utáni gazdasági konjunktúrájának³² köszönhetően egyre szélesedett a társadalom viszonylagos jólétben élő középrétege,³³ akik vásárlóképes keresletet jelentettek a kulturális cikkekre nézve. Ez az olvasóközönség iskolázottságánál és érdeklődésénél fogva igényt tartott egyfajta általános műveltségre, másrészt rendelkezett az újságvásárláshoz szükséges anyagi háttérrel. A gyermekirodalmi lapok létrejöttére kedvezően hatott egy másik piaci tényező is: az olcsó, tömegek számára hozzáférhető printmédiák elterjedése. Az újságfogyasztás már nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is jellemző lett.³⁴ A *Szarvas és Vidéke* című hetilap egyik publicistája például a következőket írta a sajtótermékek divatjával kapcsolatban: „A tizenkilencedik század végének embere már nem is tartja kényelmesnek otthonát, ha nincs meg benne a nagyvilágnak mindennapi kivonata: az újság.”³⁵

A sajtó fellendülése nemcsak lapok százainak keletkezését eredményezte, hanem a célközönség igényeihez való alkalmazkodást is. „A változás egyik újdonsága, hogy a 19. és 20. század fordulójától az olvasó már válogathat a kínálatból. Az induló új lapok programcikkeiben megkezdődik az olvasó és az utca felmagasztalása. Az újság versenybe száll az olvasóért. Az újság nem írhat mást, csak azt,

28 BALOGH, i. m., 255.

29 HANSÁGI Ágnes, *A magyar Bouvard és Pécuchet. Egy ember, aki mindent tud? = „... író leszek, semmi más...” Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015, 214–215.

30 BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Bp., Corvina, 2008, 90.

31 BALOGH János Mátyás, *Napilapok és pénzintézetek kapcsolata a dualizmus korában*, Médiakutató, 2007/2.

32 Vö. BEREND T. Iván, BÁNKI György, *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon 1867–1914*, Történelmi szemle, 1966/1; SÖTÉR István, *A gazdasági élet főbb vonásai = Uő, A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig, IV*, Bp., Akadémiai, 1965.

33 HANÁK Péter, *Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában*, Történelmi Szemle, 1997/2.

34 SZÉCHENYI Ágnes, *A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete. Adósságlista és javaslat*, Magyar Tudomány, 2004/10.

35 [n. n.], *Az otthon és a nagyvilág*, Szarvas és Vidéke, 1894. április 1., 3, http://epa.oszk.hu/01900/01970/00188/pdf/EPA01970_szarvas_es_videke_1894_013.pdf

amit a közönség gondol.”³⁶ A 19. század második felétől a vásárlóközönség változatosabb összetételt mutatott a korábbi piaci helyzethez képest. Ennek oka abban keresendő, hogy egyrészt a korszak oktatási és gazdasági struktúrája kedvezően hatott a kulturalizációs folyamatokra, másrészt az olcsó sajtótermékek megvételét a szegényebb társadalmi csoportokból kikerülők is megengedhették maguknak. Ez az új fogyasztóréteg más típusú tartalmakra is igényt tartott, ami hatással volt a printmédiák alakulására. A sajtópia tagoltabbá válásával munkamegosztás alakult ki az újságok között, a lapok különböző funkciókat tölthettek be, és más-más olvasóközönséget céloztak meg.³⁷ A korábbi színvonalas lapok mellett egyszerűen értelmezhető, magas műveltséget nem igénylő újságtípusok jelentek meg azoknak, akik a politikai lapok mellett vagy helyett olvasmányosabb sajtótermékekre vágytak, amely az egész családot szórakoztatja. „A közönség lektúrt akart.”³⁸ Minden újság számára létfontosságú volt a célközönség kívánalmainak figyelembe vétele, ugyanis az öncélú újságcsinálás a megszűnés veszélyével fenyegetett. A gyermekek igényeihez alkalmazkodva a 19. század második felétől többféle gyermeklapot is piacra dobtak.³⁹

A gyermekirodalmi lapok kialakulásához a gyermekszemlélet átalakulására is szükség volt. Már a 18. században megkezdődött az a folyamat, amely ténylegesen a 19. században teljesedett ki: a gyermekvilág kialakulása.⁴⁰ A korszak a különváló életterek által éles határt húzott gyermeki és felnőtt lét között. „A gyermeknek önálló világa van, sajátos szemléletmóddal, nézőpontokkal, problémákkal, értékekkel és tapasztalatszerzési formákkal.”⁴¹ A gyermekvilág valóban kialakult, hiszen külön ipar jött létre például gyermekjátékok és gyermekbútorok forgalmazására, illetve különvált a szülők hálószobája és a gyermekszoba.⁴² A gyermekvilág felismerésével azonban nem mindig járt együtt a gyermeki lélek megértése. Erre utalnak mindazok a követelmények, amelyeket a létrejövő gyermeklapok támasztottak „olvasóikkal” szemben. Az elvárás az volt, hogy *felnőttként* viselkedjenek. A társadalomba való beilleszkedés, a hasznos állampolgárrá válás, illetve a haza iránti szeretet álltak a követelmények központjában.

A gyerekekbe való érzelmi és anyagi „befektetés” tárgya abban a korban még nem elsősorban a gyerekek, mint önértékekkel rendelkező egyéniség volt, hanem a társadalmi elvárás, a szerepeknek való megfelelés igénye. A gyermek ugyanis nemcsak a családhoz tartozott, hanem tágabb közösségekhez

36 SZÉCHENYI, i. m.

37 Vö. BUZINKAY Géza, *Bulvárlapok a pesti utcán*, Bp., Negyed, 1997/2–3, 16–17.

Norbert Bachleitner mutatott rá, hogy az 1850-es évtizedben a pesti lapok kínálatából még hiányoztak a népszerű és olcsó termékek, vö. Norbert BACHLEITNER, *Politik und Unterhaltung. Literatur in der Wiener und Pester Tagespresse des Jahres 1855 = Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*, hg. Norbert BACHLEITNER, Andrea SEIDLER, Wien, LIT Verlag, 2007, 138.

38 KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, Bp., Akadémiai, 1985, 511.

39 PINTÉR, i. m., 808–812.

40 Az európai gyermektörténethez vö. Andrew O'MALLEY, *The Making of the Modern Child. Children's Literature and Childhood in the Late Eighteenth Century*, New York, Taylor and Francis, 2003.

41 NÉMETH András, *A reformpedagógia múltja és jelene*, Bp., Tankönyvkiadó, 1996, 16.

42 FÓNAGY Zoltán, *A polgár otthona a boldog békeidőkben: ideál és valóság*, https://mindennapoktortene.blog.hu/2015/02/08/polgari_otthon

is, mint például a nemzet. Úgy tekintettek rá, mint a jövő polgárára, katonájára, akinek kötelességei lesznek nemzetével szemben. Egyre többen kíséreltek meg beavatkozni a családok életébe – főleg ha a családban nagy volt a szegénység –, miközben a gyerek érdekét hangoztatták. Politikusok, filantróp gondolkodású népnevelők, orvosok akarták a gyermekeket megóvni, nevelni és fegyelemre szoktatni...⁴³

Ténylegesen csak a század második felében kezdtek el foglalkozni az anyanyelvi gyermekirodalom ügyével,⁴⁴ állami feladattá Benedek Elek képviselőházi felszólalásának nyomán vált.⁴⁵ A magyar újságírás a gondolatok kiművelésére és eszmék elterjesztésére szolgáló platformként működött a 19. század során.⁴⁶ A gyermekirodalmi lapok is követték ezt a hagyományt, igyekeztek minél népszerűbb pedagógiai programmal előállni. Szilágyi Ferenc, a *Magyar Gyermekbarát* szerkesztője *A magyar gyermek szereti hazáját* című cikkében a nyelvápolást és hazaszeretetre nevelést tűzte ki célul.⁴⁷ A korszak írói és költői előszeretettel választották témául a régi korok hősi csatáit. A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatában is gyakran közöltek történeti fikciós elbeszéléseket, például a forradalom- és szabadságharcról: „Mesét mondtam már nektek nem egyszer erről a helyről, kicsiny olvasóim, és amit ma elmondtam, az is úgy hangzik, mintha mese volna. Pedig nem az. Inkább egy verssor abból a csodálatos hőskölteményből, aminek a neve: 1848.”⁴⁸ A gyermekirodalmi lapok kivették részüket a felnövekvő generáció ideológiai, érzelmi neveléséből, az olvasókönyvek versei és meséi pedig alkalmazott irodalomként működtek, a szövegeket a nevelés-ismeretterjesztés céljainak rendelték alá.⁴⁹ A gyermekirodalmi lapok elterjedése a biedermeier és a 19. század során bekövetkezett változások együttes következménye. Míg a gazdasági fellendülés megteremtette a polgárosodás alapjait, a tömegoktatás bevezetése a kultúra iránti igényt – például a sajtótermékek fogyasztását – növelte. Ahhoz pedig, hogy a társadalom és maguk a lapkiadók olvasóközönségként tekintsenek a gyerekekre, szükség volt a gyermekkép átalakulására is.

A gyermeklap-kutatás helyzete

A 19. századi magyar gyermekirodalmi hetilapokról mindmáig keveset tudunk, a tömegmédiában megjelenő gyerekirodalmi szövegekről még kevesebbet. Széchenyi Ágnes mutatott rá, hogy a

43 PUKÁNSZKY Béla, *A változások kora: a 19. század* = Uő, *A gyermekkor története*, Bp., Műszaki, 2001.

44 Benedek Elek oktatásügygel kapcsolatos vélekedéséről vö. BENEDEK Elek, *Képviselőházi beszéd*, 1888. február 9. = BALOGH Edgár, *Halljátok, emberek? Politikai írások és irodalmi bírálatok*, Bukarest, Állami és Művészeti Kiadó, 1957, 71–78.

45 HERMANN, i. m., 20.

46 SZÉCHENYI, i. m.

47 SZILÁGYI Ferenc, *A magyar gyermek szereti hazáját*, Magyar Gyermekbarát, 1844. január 1. Vö. JÁKI László, *Az OPKM 1868 előtti ifjúsági folyóiratairól*, Könyv és Nevelés, 2007/2, <http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-nevelés/az-opkm-1868-elotti-ifjusagi-folyoiratairol>

48 [n. n.], *A földvári szittyák* (Gyermektörténet a 48-as harcokból), Pesti Napló, 1898. március 6., 19–21.

49 Vö. HAVAS István, *A magyar ifjúsági irodalomról* = Uő, *Akikkel találkoztam*, Bp., Új Idők Irodalmi Intézet, 1944.

magyar sajtó történetét tudományos szinten csak 1892-ig dolgozták fel.⁵⁰ „A módszeres magyar sajtótörténeti kutatások éppen azon a ponton szakadtak meg, amikor a maihoz sok szempontból nagyon hasonlatos modern újságírás kialakult: a 19. század végén.”⁵¹ Ennek oka Széchenyi szerint a periodikák nagy mennyisége, hiszen feldolgozásukhoz nem kevés pénzre és időre lett volna szükség. Mivel a 19. század végi sajtóéletben olyan folyamatok zajlottak, amelyek az újságok minőségi és mennyiségi robbanásával jártak együtt, a kiadványokat még a kortársak is nehezen tudták számontartani.⁵² 1896-ban még 384 periodikát adtak ki, melynek száma negyedszázad elteltével megnégyszereződött.⁵³ Az 1890-es évek gyermekirodalma tehát kétszeresen is elhanyagolt terület, mivel sem megfelelő sajtótörténeti, sem gyermekirodalmi alap kutatásokra nem támaszkodhatunk a 19. század utolsó évtizedét illetően: *A magyar sajtó története* például mindössze két oldalt szentelt a gyermeklapok leírásának.⁵⁴ A feltáratlansághoz a gyermekirodalom hátrányos megkülönböztetése is hozzájárul. Pintér Jenő utalt arra, hogy irodalomtörténetének megírásakor a gyerekirodalom presztízse alacsonyabb az esztétikai irodaloméhoz képest: „irodalomtörténeti szempontból voltaképpen [sic!] nem volna szabad különbséget tenni az ifjúság és a felnőttek irodalma közt. A jól megírt ifjúsági könyvben a felnőtt olvasó is megtalálja a maga szellemi gyönyörűségét.”⁵⁵ Pintér *Magyar irodalomtörténete* a 19. század utolsó harmadának ifjúsági irodalmáról ötoldalas leírást ad, illetve egy tizenöt oldalas névjegyzéket közöl a korszak ifjúsági irodalmának íróiról, szerkesztőiről. A későbbi magyar irodalomtörténetek még ennyit sem foglalkoztak a témával.⁵⁶ Pintér Jenő a magyar gyermekirodalom bemutatását *A regény és dráma* fejezetbe helyezi, ami azért is különös, mert itt főként gyermekirodalmi lapokról van szó, melyek sem regényt, sem drámát nem tartalmaztak.⁵⁷ A *Pesti Napló* egy hírlapstatisztikát közölt Szinnyei munkája alapján, amelyből világosan kitűnik, hogy a 19. században a gyermeklapok még nem szerepeltek önálló kategóriaként, hanem *iskolai* vagy *egyházi* lapok közé sorolták be őket.⁵⁸

A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata

A *Pesti Napló*ban megjelenő gyermekirodalmat *A gyermekszobának* című gyermekirodalmi rovat indulásától, 1893. február 5-től 1900. december 30-ig vizsgáltam, vagyis nyolc év szövegei szolgáltak

50 Vö. KOSÁRY, NÉMETH, i. m.

51 SZÉCHENYI, i. m.

52 SZÉCHENYI, i. m.

53 Uo.

54 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 488–489.

55 PINTÉR, i. m., 808.

56 Vö. *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig (A magyar irodalom története IV.)*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965; *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig (A magyar irodalom története II.)*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007.

57 PINTÉR, i. m., 808–824.

58 Harminchét egyházi és iskolai lapot számoltak összesen 1893 elején. *Pesti Napló*, 1893. február 4., 6.

elemzésem tárgyául. A rovat eleinte önállóan, más tartalmaktól függetlenül jelent meg a napilapban, egészen 1893. szeptember 3-ig, ekkor indult meg a *Tűzhely körül* című, női olvasóknak ajánlott vasárnapi melléklet. A gyermekirodalom ide került át, és más állandó rovatokkal kapcsolódott össze, mint például „Konyha” vagy „Divat”. A gyermekrovat (majd a melléklet is) mindig hétvégén jelent meg: vasárnaponként (nyolc esetben szombaton) 1–1,5 oldalnyi terjedelemben. Munkám során 381 lapszám gyermekrovatát néztem át, amely összesen 450 szöveget tartalmazott.

Az 1890-es évek Pesti Naplója

A *Pesti Napló* 1850 márciusától 1939 októberéig jelent meg.⁵⁹ Az újság azért válhatott a magyar társadalom egyik vezető sajtóorgánumává, mert sikeresen alkalmazkodott a piac igényeihez. A tömegmédiák kialakulását Luhmann szerint három programsáv: a hír, a reklám és a szórakoztató tartalom együttes jelenléte tette lehetővé.⁶⁰ A *Pesti Napló* indulásától kezdve közölt irodalmi szövegeket. A modern napilapok kommunikációját a 19. század találmánya, a tárcregény alapvetően meghatározta.⁶¹ Az irodalmi vagy tárcregényeket már heterogén közönség olvasta: végbement az irodalmi és a politikai nyilvánosság összekapcsolódása.⁶² A napilapok a vevőkör kiterjesztésével csökkentették az árakat, és a reklámok bevételeiből pótolták az így kieső profitot.⁶³ A 19. század második felétől folyamatosan növekedett az újságolvasók és vásárlók száma; az 1890-es években a *Pesti Napló* már naponta kétszer jelent meg, 16–24 oldalnyi terjedelemben.⁶⁴ Szinte mindenki számára elérhetővé vált: a lap 1894-es előfizetési felhívásában az ország „legolcsóbb, legtartalmasabb és legszebben kiállított” napilapjaként reklámozták a szerkesztők.⁶⁵ 1893-ban éves előfizetést 14 forintért lehetett vásárolni, negyedév 4 forint 50 krajcárba, egy lapszám pedig 5 krajcárba került.

59 Vö. KOSÁRY, NÉMETH, i. m.

60 Vö. HANSÁGI Ágnes, *Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 35.

61 Uo., 34–35. Vö. még: Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Gondolat, 1971, 114.

62 Uo. Az olvasóközönség bővülése nemcsak az irodalom „iparosodásához” vezetett, hanem sok esetben a kiadott művek színvonalának csökkenéséhez, és a laikus olvasók mellett a hozzá nem értő (dilettáns) tömegek kialakulásához is. A tömegmédiák megnyitották az autodidaxis lehetőségét azáltal, hogy a napilapok és a könyvek hálózatát összekapcsolták. Tehát létrejött egy olyan kétszintű mediális hálózat, amely elérhetővé tette mindenki számára az önképzést. Vö. HANSÁGI, *A magyar Bouvard és Pécuchet*, i. m., 214–215.

„A napilapok hálózata nemcsak jóval kiterjedtebb olvasóbázist ér el az egyes könyvek előre jósolható publikumához képest, de »váratlan« és »kalkulálhatatlan« olvasókat is kitermel. Míg a könyvnek, még az ismeretterjesztőnek is, mint minden kereskedelmi terméknek, van célfogyasztója, így implicit és ideális olvasója is, körülhatárolható előismeretekkel, élethelyzettel, nemmel vagy életkorral, addig a tömegmédiaként működő napilap nagyságrendileg kiterjedtebb és ezért vegyesebb közönséget céloz meg.” Uo., 215.

63 HANSÁGI, *Tárca–regény–nyilvánosság...*, i. m., 35.

64 Reggel és délután indították az újságzállításért felelős gyorsvonatokat, hogy a napi két lapszám már aznap kapható legyen a vidéki városokban. *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

65 *Pesti Napló*, 1894. január 6., 7.

A *Kis Lap* című gyermekújság vasárnaponként jelent meg, negyedéves előfizetési ára 1 forint volt.⁶⁶ Mivel a *Kis Lap* heti egyszer jelent meg, és csak a gyerekek számára nyújtott olvasmányt, a *Pesti Napló* a szintén heti egyszer megjelenő gyermekirodalmi rovatával valóban kifizetődőbb választás lehetett a vásárlóközönség számára. Az alacsony áron kínált lap ráfizetéssel küzdött, mivel az évtized végén mintegy harminc munkatársat foglalkoztatott.⁶⁷

A *Pesti Napló* ellenzéki szerepe az 1880-as évek során fokozatosan mérséklődött, elindult a depolitizálódás útján.⁶⁸ A szerkesztők a kezdetben még aktívan politizáló újságot az 1893-as előfizetési felhívásban már politikai pártoktól független napilapként határozták meg.⁶⁹ A szerkesztőség igyekezett megfelelni a korszak elvárásainak, ennek jegyében a kommunikációs stratégia fontos elemeként igyekeztek megszólítani a nőket és a gyerekeket.⁷⁰

A gyermekirodalmi rovat indulása

A *gyermekszobának* címet viselő rovat 1893. február 5-én indult. Az olvasóközönséget váratlanul érthette ez az újítás, hiszen a *Pesti Napló* szerkesztői nem tájékoztatták olvasóikat a rovat létrehozásáról. Amellett, hogy nem előzte meg előzetes ajánló vagy hirdetés, az indulás után sem fűztek hozzá magyarázatot. A rovat elindítása Halász Ignác nevéhez fűződik, aki a korszak kiváló nyelvésze és irodalomtörténésze volt. Mesefordításainak és lappföldi mesegyűjtéseinek köszönhetően 1892-től írt a *Pesti Napló* számára meséket,⁷¹ amelyek akkora sikert arattak, hogy a szerkesztő felkérte őt egy állandó meserovat szerkesztésére.⁷² A kilencvenes évek elején mindössze öt-hat ifjúsági- vagy gyermekirodalmi hetilap volt jelen a piacon, a legtöbb a serdülő korosztálynak szólt.⁷³ Az Athenaeum kiadó előnyére fordította a gyermekirodalom elhanyagoltságát, amikor létrehozta a *Pesti Napló* olvasó- és vásárlóközönséget növelő gyermekirodalmi rovatát. A *Pesti Napló* tulajdonképpen kinevelte saját, későbbi olvasóközönségét, hiszen a napilap meséin felnövekvő generációkat a laphoz

66 Az előfizetési felhívásban olvasható. *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

67 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 322. Ezt a taglétszámot érdemes összevetni az 1970-es évek újságíróinak számával. „Budapest egységesítése idején a fővárosi magyar nyelvű sajtó 65 munkatársat foglalkoztatott [összesen].” BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet*, Bp., Haza és Haladás, 1993, 66.

68 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 320–321.

69 *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

70 „A *Pesti Napló* mint modern újság gondoskodik immár arról is, hogy olvasónői megtalálják benne az őket érdeklő közleményeket. Ebből a célból szeptember elseje óta »A tűzhely körül« címmel minden héten rendes négy-öt oldalas mellékletet ad, a melyben foglalkozik a nők társadalmi kérdésével, a divat újításaival, közöl konyha- recepteket, apróságokat a kézimunkáról, a kertészetről, azonkívül tájékoztatja a vidék gazdasszonyait a budapesti piac forgalmáról és áráiról. Cikkeket közöl, továbbá a gyermeknevelésről és ápolásról, tanácsokat ad illemkérdésekben és mesél a gyermekszobának.” *Pesti Napló*, 1894. január 6., 7.

71 HALÁSZ Ignác, *Jóka ördöge a finneknél és lappoknál. Melléklet*, *Pesti Napló*, 1892. december 25.; Vö. ZLINSZKY Aladár, *A gonosz asszony meséje és Arany Jóká ördöge*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1899/1, 19.

72 SZILASI Móricz, *Emlékbeszéd Halász Ignác levelező tag fölött* = *Az MTA Elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd*ek XI., Bp., MTA, 1903, 396.

73 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 488–489.

„láncolta”. A szerkesztők által alkalmazott (ma is korszerűnek számító) marketingstratégia alkalmas volt arra, hogy familiáris viszonyt alakítson ki a lap és az olvasók között. „Azon leszünk, hogy szándékunkat minden irányban valóra váltsuk s hogy olvasóink családja hétről- hétre örömmel várja a Pesti Napló számára készült mellékletét. Ez talán még közelebb hozza újságunkat azok szívéhez, a kik ismeretlenül is kedves, régi, jó barátaink.”⁷⁴ A *Pesti Napló* szerkesztői az állandó gyermekrovat indulása előtt is közöltek gyermekolvasóknak szánt meséket, de ezek rendszertelenül és ritkán jelentek meg a napilap tárcarovatában.⁷⁵ A *Pesti Napló* gyerekirodalmi rovata megteremtette a szülők és gyermekeik együttlolasásának lehetőségét. Egy vidéki napilapban megjelent cikk így méltatta a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának érdemeit:

Nagy irodalmi és pedagógiai értéke van annak a rovatának, amely egyenesen a gyermekszobának szól, s amelyben Móka bácsinak, a nagynevű, kitűnő mesemondónak gyermekmeséi mellé gyermekjátékok leírásai, versikék és sok egyéb olyan kedves kis dolgok sorakoznak, amelyek nemcsak a gyermekvilág kedélyét nemesítik és gyarapítják, hanem bennük rejlő poézissel megkapják a felnőttek lelkét is.⁷⁶

A szerkesztők törekedtek az irodalmi szövegek aktualitására, ugyanis előfordult, hogy a mesék reflektáltak a külvilág eseményeire. A keresztény ünnepekre tematikus lapszámokkal, azon belül tematikus mesékkal készültek a szerkesztők, de egy-egy fontosabb iskolai esemény is meseírássá készíthette az írókat:

Eddig van a Mackó bácsi iskolájának a története. Most mondtam el nektek, amikor a ti vizsgáitok is közelednek. Ti, ugyebár, nyugodtan néztek a nagy nap elé? Szorgalmasok, serények voltatok: nem járhattok úgy, mint a Mackó bácsi legrosszabb tanulói? No, ne is járjatok úgy, kívánom nektek tiszta szívből!⁷⁷

A rovat szerkezeti és formai jellemzői

A rovat az általam vizsgált nyolc év alatt jelentős szerkezeti változáson ment keresztül. Indulásától *A gyermekszobának* címet viselte, 1897 áprilisától *Gyermekszoba* néven jegyezték, illetve egy ideig rovatcím nélkül közölték a gyermekirodalmi tartalmat.⁷⁸ A napilap önálló blokkjaként 1893. szeptember 3-ig működött, onnantól a *Tűzhely körül* című, nőolvasóknak szánt melléklet alá rendelték. A meseirodalom és a nőolvasók szoros kapcsolatára utal *A gyermekszoba* áthelyezése a női mellékletbe.⁷⁹ A gyermekirodalmi rovat a nőknek szánt melléklet szerves, de önálló része volt, egyenértékű helyet foglalt el a konyha, divat, kertészet, piac és egyéb női tematikájú szövegekkel.

74 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 17.

75 Vö. HALÁSZ Ignác, *Ineulavineula*, Pesti Napló, 1893. január 15., 20.

76 Szarvas és Vidéke, 1894. április 1., 3.

77 EDUS bácsi, *Mackó bácsi iskolája*, Pesti Napló, 1898. május 22., 20.

78 1893. február 5. – 1896. július 19.: *A gyermekszobának*, 1897. április 18.: *A gyermekszoba*, 1897. április 11. – 1898. október 2.: *Gyermekszoba*, 1898. november 20. – 1900. december 30.: *Tárcarovat*

79 KITTNER, i. m., 25–69

Végül a *gyermekszoba* is megkapja tőlünk minden héten rendes meséjét és ha ezzel a rovatunkkal mi eddig is megnyertük a gyermekvilág szimpátiáját, ezentúl még jobban igyekezni fogunk, gyermekjátékok leírásával s mindenféle aprósággal, amely a kicsinyek fantáziáját kellemesen foglalkoztatja, a leghálásabb olvasóközönség elismerését, szeretetét kiérdemelni.⁸⁰

A szerkesztő ajánlása alapján a mesék célközönségét gyerekek alkották, a nők közvetítő szerepet foglaltak el a közös meseolvasás során, tehát a gyerekirodalom a nőket mint a gyermeknevelés médiumait érintette. 1896. július 19. és 1897. február 7. között egyáltalán nem jelent meg gyerekirodalmi anyag, mivel több mint fél éven át nem talált a lap meseíróit. (A szerkesztőség nem tájékoztatta az olvasóközönséget a mesék elmaradozásának okáról.) A rovatot újraindulásától nyolc lapszám erejéig önálló egységként hozta le a lap, ugyanis átmenetileg kiemelték a *Tűzhely körül* mellékletéből. Bár a mesék a *Tűzhely körül*⁸¹ mellékletében maradtak, de 1898. október 9-től megszűnt az önálló *Gyermekszoba* rovat. Létrehoztak egy gyerekirodalmi szövegeket tartalmazó tárcarovatot a felnőtteknek szóló tárcarovaton felül, és mesék helyett mesei elemeket tartalmazó „tárcákat” közöltek. 1893-tól 1896-ig a melléklet (azon belül a rovat) egyfajta újságzáró szerepet szolgált: a lapszámok utolsó oldalait vagy a reklámok vagy a gyerekirodalmi rovat szövegei töltötték ki. A rovat újraindulásától (1897-től) azonban megváltozott a gyerekirodalmi rovat szerkezete: a *Tűzhely körül* első vagy második oldalán közölték, majd 1898 márciusától ismét a melléklet végére került. Amikor a vasárnap fontosabb ünnepre esett, a gyerekirodalmi rovatban tematikus szövegek jelentek meg,⁸² valamint rendhagyó módon két mesével kedveztek a családoknak.⁸³

A *Pesti Napló* fontos lépése volt a *Tűzhely körül* elindítása, amelyben a nőket érintő és a számukra fontos tartalmakat önálló mellékletben is megjelenítették.

Mai számunk második íve egy kis meglepetést fog szerezni a Pesti Napló olvasóinak. A fentebbi címmel [A tűzhely körül] ugyanis a jövőben hétről-hétről rendes mellékletet csatolunk lapunkhoz, s ebben főképp olyan olvasnivalót adunk, mely a családot, és ennek keretében különösen az asszonyokat és a gyermekeket érdekli. A tűzhely körül lévő kis világ érdekeit tárgyaljuk itt változatos cikkekben és rendszeres rovatokban ismertetjük meg olvasóinkkal mindazokat az újságokat, melyek a divat, a konyha, a kertészet, a piac és a háztartás egyéb belső dolgaiban a bel- és külföldön fölmerülnek. Itt adjuk közre a Móka bácsi

80 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 17.

81 1898. október 30-tól a *Tűzhely* címet viseli a melléklet.

82 Karácsonyi tematika: Dr. SEBESTYÉN Gyula, *Krisztus-mondák*, Pesti Napló, 1893. dec. 24., 38–39; EDUS bácsi, *Karácsony Tündérországbán*, Pesti Napló, 1897. december 25., 33–35; TÁBORI Róbert, *Mese az ibolyaszínű csillagról*, Pesti Napló, 1898. december 25., IX–XI. (mellékleten belüli számozás).

Március 15. kapcsán: EDUS bácsi, *Gyermekek a szabdságharcban*, Pesti Napló, 1898. március 13., 19–20.

Húsvéti tematikába tartozó szövegek: MÓKA bácsi, *A meghalt királykisasszony*, Pesti Napló, 1895. április 4., 26. (A mese párhuzamba állítható Krisztus halálával és feltámadásával.); ELEK apa, *A kántálók-Falusi gyermekek húsvétja*, Pesti Napló, 1897. április 18., 34; EDUS bácsi, *Mese a hóvirágról. Húsvéti ének*, Pesti Napló, 1898. április 10., 19–20.

Újév kapcsán: ZÖLDI Márton, *A hóember*, Pesti Napló 1899. január 1., 23–24.

83 1898-tól a mesetémák már nem reflektáltak az ünnepekre.

gyermekmeséit, s egyébként is szeretettel gondoskodunk a gyermekszobáról, rendes ismertetéseket adván azokról a játékokról, melyek e kedves kis világ érdeklődésére számíthatnak. A szerkesztői üzeneteknek állandó rovata lesz e mellékleten, s ebben szívesen fejtegetjük mindazokat az etikett- és társaság-béli kérdéseket, melyek általánosabb figyelemre érdemesek. Olvasóink bizonyára szívesen fogadják tőlünk ezt a csekély újítást, mely szintén csak hozzájuk való bensőségünk és szeretetünk bizonyossága.⁸⁴

Már a 19. század második felétől voltak női emancipációs törekvések Magyarországon,⁸⁵ de a magyar társadalomban a hagyományos szerepfelfogás maradt az általánosan elfogadott minta.

Adjunk leányainknak, amit adhatunk, de legyen az bármi, soha se feledjük el, hogy a legszebb, legértékesebb hozomány a kötelességérzet ama élő tudata, hogy a szigorú mindennapi rend, a háztartás iránti tisztelet: csak is mindennapi munkával tartható fenn. Neveljük a leányt, nemcsak asszonnyá, hanem házi asszonnyá is.⁸⁶

A nők legfontosabb feladata tehát a ház körüli teendők ellátása és a gyermeknevelés volt.

Azon az időn már túl vagyunk, mikor azt tartották, hogy az asszonynak elég annyi eszének lenni (bocsánat a durva példabeszédért), hogy az eső elől az eresz alá beálljon. Korunk egyik vezéreszméje [...] a nők egyenjogúsítása a férfiakkal; az első jog, amit a nők részére követelek, hogy azt a míveltséget megszerezhessék magoknak, mely őket az egyenjogúság minél nagyobb mértékére képesítse. Az első, amit követelek, hogy nőink anyák lehessenek a szó legmagasabb értelmében.⁸⁷

A melléklet bevezető szövegében is megjelenik a kinti zord világ és az otthon melegének szembeállítását, amikor a szerkesztők a „tűzhely körül lévő kis világ” szórakoztatását tűzték ki célul. Bár a „kis” jelző korlátozó és degradáló tünhet a szöveg mai olvasója számára, a *Pesti Napló* női mellékletének szerzői támogatták a nőemancipációt, és fontos társadalmi feladatként jelenítették meg.

A gyermekirodalmi rovat szerzői

– *Adatok, statisztikák, arányok*

1893. február 5-től 1900. december 30-ig összesen huszonegyen írtak a rovatba. Tíz szerző írt több alkalommal, míg tizenegy író egyetlen szöveggel jelentkezett.⁸⁸ Halász Ignác összesen 175, Tábori Róbert kilencvenhét, Benedek Elek harmincöt, Sas Ede huszonöt, Londesz Elek és Dancsházi

84 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 6.

85 Az 1868-as népiskolai törvény miatt előtérbe került a lányok oktatása is.

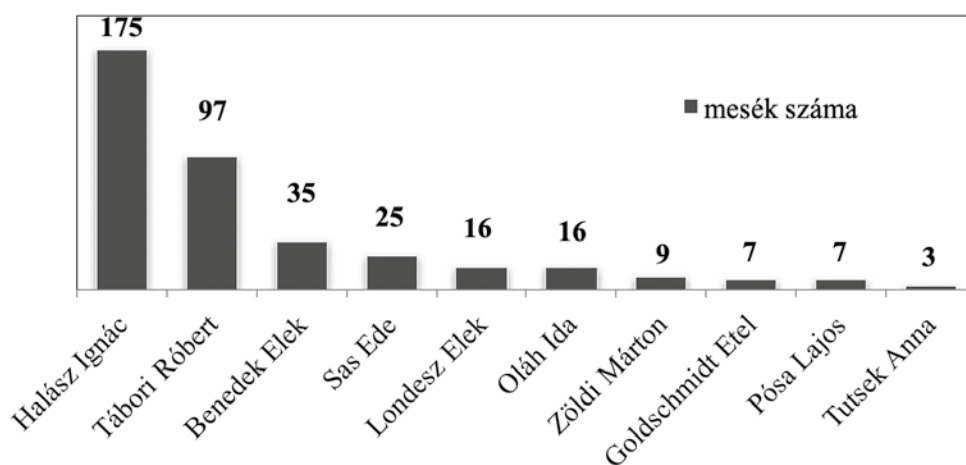
86 MERÉNYI Hajnalka, *A nő a háztartásban = A nő és hivatása II*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 2006, 70.

87 SZÁSZ Károly, *A nők a gyermekszobában = A nő és hivatása ...*, i. m., 74.

88 A szerzők nemcsak meséket írtak, hanem más tartalmakat is publikáltak (elbeszélés, tárca, óda, kisregény, tanácsadás, levél stb.).

Oláh Ida tizenhat, Zöldi Márton kilenc, Goldschmidt Etel és Pósa Lajos hét és Tutsek Anna három szöveget közölt. Míg Benedek Elek mindenki számára ismert, addig a többi szerző gyermekirodalmi tevékenységére a feledés homálya borult, hiszen csak kevesen adtak ki mesekönyvet,⁸⁹ így nem vettek részt abban a kanonizációs folyamatban, mely csak a könyvpiac termékei közül válogatott.

Az egyszer publikáló szerzők a következők: Dr. Sebestyén Gyula, Mauks Kornélia, Jóka bácsi, Telkes Simonné, Andrassy Lídia, Berta néni, Martos Ferenc, Püspöky Grácián, Pásztor Árpád, Dingha Béla és Rákosi Viktor.

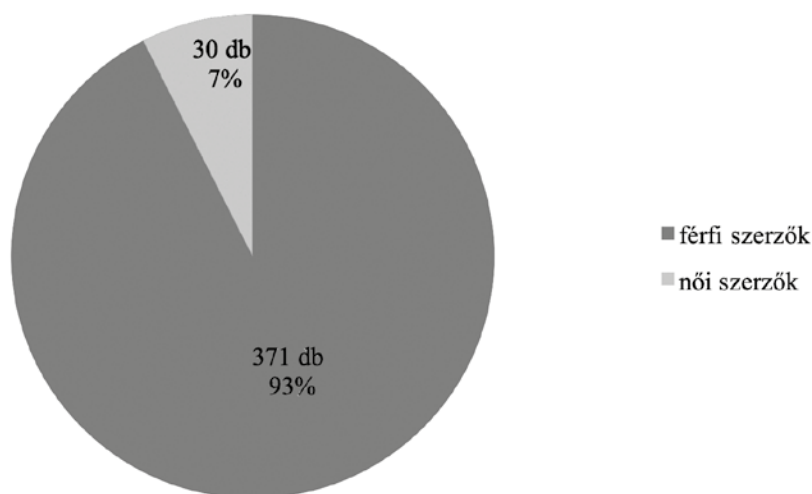
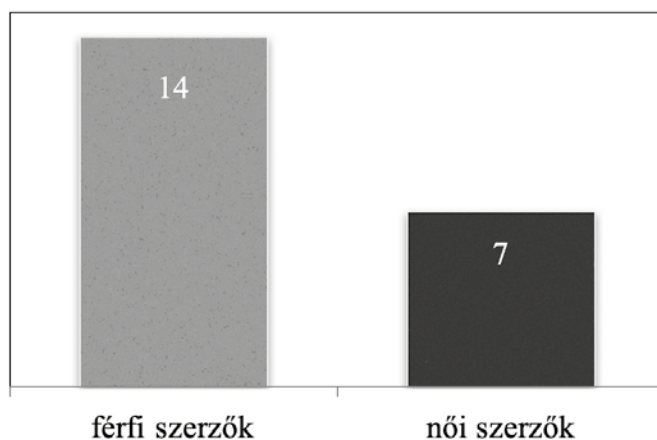

A gyermekrovat első nyolc évének történetében gyakoriak az írócserék. Jellemzően egy-két állandó szerző (Móka bácsi, Elek apa, Tábori Róbert stb.) és a mellette feltűnedező vendégalkotók (Etelka, Kornélia néni, Pósa Lajos, Lidó stb.) műveit lehetett olvasni. „Vendégalkotó” alatt azokat a szerzőket értem, akiket az újság nem sorolt az állandó munkatársai közé. Ha a szerzők névsorát kapcsolat-történeti szempontból vizsgáljuk meg, akkor kirajzolódik, hogy sokszor családi összeköttetések révén kerültek a laphoz. Például 1900-ban Tutsek Anna, a *Magyar Leányok* hetilap szerkesztője háromszor írt abba a rovatba, amelynek akkori állandó meseírója a férje, Tábori Róbert volt. A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának az is növelte a népszerűségét, hogy olyan ismert írók adták hozzá nevüket, mint Halász Ignác (Móka bácsi), Pósa Lajos vagy Benedek Elek.

Az általam vizsgált nyolc év alatt a 401 ismert szerzőjű gyermekirodalmi szövegből csak harmincat írt nő. A tizennégy férfi író mellett hét nőszerző nevével találkozhatunk: Goldschmidt Etel, Mauks Kornélia, Telkes Simonné, Andrassy Lídia, Dancsházi Oláh Ida, Táboriné Tutsek Anna és Berta néni. Buzinkay Géza mutatott rá arra, hogy bár a nőszerzők már a 19. század közepétől jelen vannak az irodalomban, de ténylegesen csak a századforduló után nyílik meg számukra a tömeg-média világa.⁹⁰ Vagyis a *Pesti Napló* a nőszerzők foglalkoztatása szempontjából modern napilapnak mondható, a nők aránya kifejezetten magas volt az 1890-es években.

89 Például Tutsek Anna *Cilike-történetei* sem a gyermekek, hanem a serdülő lányok számára íródtak.

90 BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters, 2016.

– Szerzői névhasználat csoportjai

Összesen nyolcszor, vagyis elvétve fordultak elő olyan esetek, amikor a tartalmat név nélkül jelentették meg. A második csoportot azok az írók képezik, akik álnévvel adták ki meséiket. Halász Ignác a gyermekrovat indulása előtt még saját néven írt meséket a *Pesti Napló*ba, míg *A gyermekszobának* rovat indulása után már *Móka bácsi* néven jelentette meg írásait. A szerzői név az irodalmi kommunikáció sajátos helyzetét is leírja: a szerző felnőtt, aki gyermekekhez beszél, vagyis már előre kijelöli célközönségét, a gyermekeket. Szintén ezt a módszert alkalmazta *Jóka bácsi* is.⁹¹ Dancsházi Oláh Ida 1893 és 1896 közötti tárcáit még leánykori néven jegyezte,⁹² utána már álnevet (*Terka néni*) vagy monogramokat (x. a., L. T.) használt.⁹³ Az *Irodalomtörténet* folyóirat G. P. monogramos

91 Az álnév Jókai Mór vezetéknévére játszik rá, valószínűleg az ő egyik meséjét közölték, hiszen az író gyermekek számára is írt. Vö. JÓKAI, *Mesekönyv.*, i. m.

92 KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 2*, Bp., Akadémiai, 1982, 107.

93 G. P., *Elhunytak* = ALSZEGHY Zsolt, *Irodalomtörténet*, 1938/1–2, 150.

szerzője 1898-ra teszi a *Lux Terka* név felvételét,⁹⁴ azonban ez már korábban megtörtént. A *Mohács és Vidéke* című lap 1896. szeptember 20-i számában található egy ajánló, mely méltatja a *Magyar Újság*, illetve a lapnál dolgozók – köztük Lux Terka – dicséretes tevékenységét.⁹⁵ Vagyis az álnév felvétele már a tárcáirói korszakában bekövetkezett, nem a meseírás készítette a névváltásra. Harmadik esetként a keresztnévüket használó írókat említem: Goldschmidt Etel *Etelka*, Andrassy Anna Lídia *Lidó*⁹⁶ néven közölte meséit. Ebbe a csoportba sorolom még azt az öt író, akik keresztnévükhöz *bácsi*, *néni* vagy *apa* köznevet illesztettek: Berta néni, Kornélia néni, Edus bácsi, Elek bácsi⁹⁷ és Elek apa. Az itt felsorolt szerzők neve egyrészt generációs különbséget feltételez, másrészt utal arra a kommunikációs helyzetre, amely a rovat olvasói és írói között a mesemondás szóbeli hagyományát felidézve annak intimitását is megpróbálta szimulálni. Tizenegyen mindig a teljes nevüket használták: Rákosi Viktor, Tábori Róbert, Táboriné Tutsek Anna, Telkes Simonné, Dingha Béla, Zöldi Márton, Pásztor Árpád, Püspöky Grácián, Martos Ferenc, Dr. Sebestyén Gyula és Pósa Lajos.

– A rovat állandó szerzői

Halász Ignác mesefordításai révén került a *Pesti Napló*hoz.⁹⁸ Szilasi Móric ekképpen magyarázza népszerűsége okát: „Az igaz, hogy nem közönséges meséket írt. Eltalálta bennük az igazi czikornyátlan népies hangot, friss és zamatos a nyelvezetük, kerekded a szerkezetük. Elragadó bájjal festi bennük a magyar nép csendes, józan humorát, másrészt komolyságát, mély de nem túlzott vallásos hitét.”⁹⁹

Tábori Róbert¹⁰⁰ 1890-ben lett a *Pesti Napló* belső munkatársa. „Különösen vidám bácskai történeteivel és érdekes ifjúsági irataival vonta magára a figyelmet.”¹⁰¹ Kezdetektől részt vett *Az Én Újságom* és *Magyar Lányok* szerkesztésében.¹⁰² Tábori sokoldalú személyiség volt, széles célközönséggel, de akár gyerekeknek írt, akár felnőtteknek, mindig megnyilvánult patriotizmusa.

Tábori Róbert nemcsak l'art pour l'art forgatta az ő művészi tollát, hanem általa tanítómestere volt ezreknek és ezreknek, generációknak, akik olvasói voltak; tanítómestere a fiatalságnak, mint az ifjúsági irodalom egyik legjelesebb művelője és tanítómestere, bölcs, szívesen hallgatott tanácsadója

94 Uo.

95 [n. n.], *Egy könyvtár ingyen*, Mohács és Vidéke, 1896. szeptember 20., 4.

96 Lídia becéző alakja.

97 Londez Elek négyszer a teljes nevét is használta.

98 HALÁSZ Ignác, *Gyermekmesék. Grimm testvérek után*, Bp., Corvina, 1878; Uő, *Móka bácsi mesés könyve*, Bp., Singer és Wolfner, 1893; Uő, *Andersen válogatott meséi*, Bp., Athenaeum, 1894; Szépírói munkássága mellett foglalkozott nyelvészettel és irodalomtörténettel is. Vö. Uő, *Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok*, Bp., Akadémiai, 1881; Uő, *Kazinczy mint fordító = Magyar Nyelvőr XII*, szerk. SZARVAS Gábor, Bp., Hornyánszky, 1883.

99 SZILASI, i. m., 396.

100 Szépírói munkássága mellett tárcákat írt, és a *Pesti Napló* színházi referenseként is dolgozott. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., MTA, 1909.

101 PINTÉR, i. m., 765.

102 Dr. BALLA Antal, *Uj Idők Lexikona 23–24*, Bp., Singer és Wolfner, 1942, 5735.

a felnőtteknek, akiket az ő sokoldalú munkásságában, regényeiben, tárcáiban és újságcikkeiben a jó, a szép, az erkölcsös, a hazafias erények kultuszára nevelt.¹⁰³

Benedek Elek mindig arra törekedett, hogy művei „egyként kedves olvasmánya legyen a népnek is, a művelt közönségnek is”¹⁰⁴ Meséi hatást gyakoroltak mind a középosztály, mind a szegényebb társadalmi csoportok gyermekeire, mivel műveinek olcsóbb kiadású változatai is terjedtek.¹⁰⁵ A magyar népmesék gyűjtése mellett külföldi meséket is átültetett a magyar kultúrába. Benedek Elek mesegyűjtői tevékenysége máig vitatott problémaköre a folklorisztikának. Ugyanis a folklorisztika elsődleges célja a népi kultúra kincseinek feltárása, azonban Benedek Elek szövegeinek hitelessége kapcsán felmerülhetnek ellenvetések. A szerző forráskezelése, szerkesztési módja, narrációja és stilisztikai rendszere alapján nem folklórszövegekről van szó. Mivel a saját neve alatt kiadott szövegeket korábban már napvilágot látott gyűjteményekből vette és írta át, ezért megkérdőjelezhető a szövegek hitelessége is.¹⁰⁶ Bár kortársai támadták munkáját,¹⁰⁷ Kovács Ágnes a 19. század végi és 20. század eleji mesekiadásokat hitelességi szempontból vizsgálva megállapította, hogy valamennyi mesegyűjtő bizonyos mértékig változtatott az „eredeti” szövegváltozatokon.¹⁰⁸ Benedek Elek a meseközlés céljának rendelte alá a forráskezelést: „én nem csak arra törekszem, hogy a mesék javát irodalmi köntösbe bujtassam, [...] de szándékosan mellőzök minden olyan, különben tán értékes mesét, a mely egy vagy más okból nem az ifjuság kezébe való.”¹⁰⁹ Benedek Elek a meséket gyermekeknek szánta, vagyis a szelekció egyfajta cenzúraként is működött. A szerző tudatosan törekedett arra, hogy meséinek „irodalmi formát” adjon, vagyis az írott irodalmi szövegek rendszerébe illessze be a közölt meséket.

Sas Ede számos napilapnál tevékenykedett (*Alföld, Szegedi Napló, Fővárosi Lapok* stb.)¹¹⁰ „Alig van lapja az országnak, amelynek hasábjain politikai, társadalmi, kritikai cikkei, elbeszélései, versei, humoreszkjei meg ne jelentek volna.”¹¹¹ Összesen 52 önálló kötetet írt és kilenc színdarabja került színre, valamint „[nagy] tevékenységet fejtett ki a gyermekirodalom terén is.”¹¹²

103 HERCZEG Ferenc, *In memoriam. Tábori Róbert*, Új Idők, 1906/1–26, 556.

104 GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 26.

105 A *Magyar Mese- és Mondavilág* két kiadó gondozásában jelent meg: az Athenaeum díszesebb, a Méhner olcsóbb változatokat adott ki. „[Így] a néphez hamarabb eljutott, mint a művelt olvasókhöz.” HEGEDŰS Imre János, *Benedek Elek monográfia*, Csíkszereda, Pallas, Akadémiai, 2009, 217–218.

106 GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 27–28.

107 *Uo.*, 27–43.

108 *Uo.*, 40.

109 Idézi a szerző. *Vö. Uo.*, 31.

110 Vidéki hírlapírói működése közben munkatársa volt többek között a *Pesti Hírlap*nak, a *Képes Családi Lapok*nak, az *Alföldnek*, a *Magyar Géniusznak*, az *Ország-Világnak*, a *Fővárosi Lapok*nak, az *Új Időknek* stb. *Vö. SZINNYEI József, Magyar írók élete és munkái XII*, Bp., MTA, 1908.

111 A *Pesti Hírlap Kincsháza*, Bp., Légrédy, 1928, 117.

112 *Uo.*

Londesz Elek¹¹³ 1868-ban született, tehát harminckét éves volt, amikor 1900-ban meséket írt az újságba. A szerzőről két évvel később így írt a *Pesti Napló* karikatúra-cikkének írója: „most harminckét [sic!] éves és húsz esztendő óta Londresz apónak hívják mindenütt. Ő a redakció lexikonjának pót-kötete. Ha valami már a lexikonban sincs meg, azt vagy csak Londresz apó tudja, vagy egy szó sem igaz belőle.”¹¹⁴ Az 1918-ban kiadott *Csak semmi háború* című anekdotakötetben szintén mint az óriási műveltségű Londresz bácsi jelenik meg.¹¹⁵ Újságírói munkássága három területre terjedt ki: politikai, szépirodalmi és irodalomtörténeti cikkeket is írt.¹¹⁶

Dancsházi Oláh Ida 1889-ben kötött házasságának felbontása után kezdett el írni. 1893–1896 között tárcákat, majd meséket is publikált a *Pesti Napló*-ban. A napilap 1902. március 30-i számában a karikatúra-cikk szerzője Lux Terkát múzsának nevezi, és a következőképpen jellemzi: „Aki erős, jellemzetes tárcáit olvassa, nem hinné, hogy ezt a nehéz pennát női kéz forgatja. Hát még ha látnák, hogy milyen kéz. Az már valóságos visszaélés!”¹¹⁷

– A rovat vizsgálata a szerzők megjelenésének időrendjében

1893 során négy szerzőt ismerhettek meg az olvasók. A mesék összefonódtak Móka bácsi nevével, hiszen az első három évben ő volt a rovat vezéralakja, sőt 1893 februárjától novemberéig kizárólag ő írt meséket az újságba.¹¹⁸ Tíz hónappal a *Gyermekszobának* indulása után fordult elő először, hogy a *Pesti Napló* más szerző meséjét is közölte, ráadásul egyszerre Halász Ignácéval. Móka bácsi mellett Pósa Lajos neve tűnt fel a hasábocon. Annak ellenére, hogy *Az Én Újságom* szerkesztőjének neve jó reklám volt a *Pesti Napló* gyerekrovatának, csupán háromszor jelentek meg meséi a *Pesti Napló*-nál. (Összesen öt lapszámba írt: három imádságot és egy ódát közölt a meséken kívül.) Nem egészen egy hónap elteltével, december 3-án az első írónőt köszönthették az olvasók. Goldschmidt Etel hétszer írt a rovatba változatos időközönként. (Goldschmidt férje a *Pesti Napló*-t szerkesztő Barna Izidor volt.) A lap 1893-as karácsonyi számában Pósa Lajos meséje mellett Dr. Sebestyén Gyula adott közre Krisztus-mondákat. Sebestyén Gyula a népköltészeti, azon belül is a regösénekek kutatása kapcsán vált ismertté.¹¹⁹

113 Vö. LENGYEL András, *A Pesti Napló „miniatúr” Londresz Elek száma*, Magyar Könyvszemle, 2007/2, 241–244.

114 *Pesti Napló*, 1902. március 30., 10. Londresz Elek a cikk keletkezésekor 34 éves volt.

115 BRÓDY Miksa, KARINTHY Frigyes, TÁBORI Kornél, *Csak semmi háború*, Bp., Vidám Könyvtár, 1918, 85.

116 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái VII*, Bp., MTA, 1900, 1363.

117 *Pesti Napló*, 1902. március 30., 10.

118 1893 decemberétől a kolozsvári egyetemen tanít, feltehetőleg ezért került sor új szerzők megjelenésére. Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 1*, Bp., Akadémiai, 1981, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

119 VEREBÉLYI Kincső, *Előszó = Tanulmányok a 19. századi magyar folklórról*, i. m., 8. Sebestyén Gyula az *Ethnographia* folyóirat szerkesztője és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt. Vö. GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 37.

A következő évben Móka bácsi mellett kizárólag nők meséi jelentek meg. A már korábban is olvasóközönségre találó Etelka mellett az 1894. június 17-i rovatba Mauks Kornélia,¹²⁰ Mikszáth Kálmán sógornője írt mesét. Szeptember 8-án Telkes Simonné, október 7-én Andrassy Lídia meséi jelentek meg Móka bácsiéval együtt. Telkes Simonné valószínűleg annak a Telkes Simonnak a felesége lehetett, aki közgazdasági cikkeket írt a kor neves lapjaiba (*Pester Lloyd, Budapesti Szemle*).¹²¹ Andrassy Anna Lídia 1893-ban ismerkedett meg Pósa Lajossal, házasságkötésükre 1900-ban került sor.¹²² A *Pesti Napló* mindössze egy meséjét közölte, de az *Az Én Újságom* szerkesztése mellett jelentek meg önálló kötetei, illetve meséi a *Magyar Leányok* és az *Új Idők* hetilapban is.¹²³

Az 1895-ös év is szinte kizárólag Móka bácsi meséivel forrott össze, bár az év első kiadott gyerekirodalmi rovatát Berta néni neve fémjelezte. Az év második mellékletében (1895. január 13-án) Etelka utoljára jelent meg a *Pesti Napló* hasábjain. 1895. február 2-án Jóka bácsi neve tűnt fel a gyerekirodalmi rovatban. Csakúgy, mint egy évvel korábban, a karácsonyi rovat anyaga nem Móka bácsi tollából származott. Martos Ferenc,¹²⁴ aki 1894-től a *Pesti Napló* állandó munkatársa volt, a december 22-i számban először és utoljára tette közzé mesefordítását. 1896-ban komoly változás zajlott le a *Pesti Napló* szerkesztőségében,¹²⁵ ami kihatott a *A gyermekszobának* rovat működésére is. Az év során kizárólag Móka bácsi meséit olvashatta a *Pesti Napló* közönsége egészen júliusig,¹²⁶ akkor azonban fél évre megszűnt a rovat. A szerkesztést 1897. február 7-én kezdték el ismét, de immár Móka bácsi nélkül. Az író ismeretlen okok folytán már nem tevékenykedett a lapnál. Az újra elinduló rovat szerkesztésével kilenc hónapon keresztül Benedek Eleket bízta meg, aki meséit *Elek apa* néven írta alá. Az író debütálásakor Tábori Róbert tárcában méltatta a „nagy mesemondó” érdemeit:

Mindenben, amit a tollára vesz, a családi élet kultuszát hirdeti, még pedig nem száraz erkölcsstézisekben, amelyek arra valók csupán, hogy megterheljék az emlékezetet, anélkül, hogy a lélekre hatnának; hanem színes rajzokban, amik művészi ihlettel vannak koncipiálva, és szelid melegséget sugárzó elbeszélésekben, amelyek mulattatva és szórakoztatva oktatnak.¹²⁷

120 Mikszáth támogatta őt írói pályáján. Főbb művei: MAUKSCH Cornelia, *Fehér Rózsa és egyéb történetek*, Bp., Franklin, 1905; UŐ, *Zörgő harasztok*, Bp., Franklin, 1909; UŐ, *Regényhősnők*, Bp., Singer és Wolfner, 1914. Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 4*, Bp., Akadémiai, 1994.

121 Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., MTA, 1909.

122 Andrassy Lídia és Pósa Lajos 1900. december 23-án, Monoron kötöttek házasságot. Vö. PINTÉR Jenő, *Irodalomtörténet*, 1919/1–2, 213.

123 Vö. ANDRÁSSY Lidia, *Tarka könyv*, Bp., Singer és Wolfner, 1898; ANDRÁSSY Lidike, *Aranyvirág. Ceruzakirály iródeákja*, Bp., Singer és Wolfner, 1899.

124 Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 2*, Bp., Akadémiai, 1982; UJVÁRI Péter, *Magyar Zsidó Lexikon*, Bp., Pallas, 1929. Főbb művei: MARTOS Ferenc, *Bob herceg*, Bp., 1904; UŐ, *Szibill*, Bp., 1914.

125 A kiadóváltás hatására Vészi József 17 munkatársával együtt kilépett a lapból, így komoly munkaerőhiány lépett fel. Vö. REJTŐ István, *A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat*, Magyar Könyvszemle, 1963/79, 1–2.

126 [n. n.], *Keleti mese. A jámbor takács*, Pesti Napló, 1896. július 19., 19.

127 TÁBORI Róbert, *Elek apa a Pesti Naplóban*, Pesti Napló, 1897. február 7., 19–20.

1897. november 21-ig nagyrészt Benedek Elek meséi kerültek a lapba. (Tábori Róbert és Sas Ede írt többször, Püspöky Grácián egyszer.) A „nagy mesemondó” távozása után Tábori Róbert és Sas Ede meséi felváltva jelentek meg 1897 októbere és 1898 augusztusa között, de összességében Tábori több mesét közölt. Tábori 1897 októberétől 1900 decemberéig a legtöbb mesét író meseszerző volt, ez idő alatt 95 szövege jelent meg. Bár kollégái folyamatosan cserélődtek, az ő pozíciója szilárd maradt. Az olvasók 1898. október 2-án új szerzőt köszönthettek Zöldi Márton személyében,¹²⁸ aki Sas Ede távozása után Tábori Róbert társszerkesztője lett kilenc lapszám erejéig.¹²⁹

1899-ben a rovat tárcaíró munkatársa, Dancsházi Oláh Ida is közölt meséket. Többféle álnéven írt: egyszer a *Terka néni*, kilencszer a *Lux Terka* és hatszor az *L. T.* monogramot használta. Az írónő valójában öt rovatban használta az *L. T.* monogramot, de az 1899. március 12-i számban megjelenő *L. J.* rövidítés feltételezésem szerint szintén rá utal, valószínűleg csak elírás történhetett. Az 1899. február 12-i rovatba Pásztor Árpád,¹³⁰ a november 12-i számba pedig Dingha Béla írt mesét.¹³¹ Londesz Elek részt vett a karácsonyi melléklet szerkesztésében,¹³² ahova Tábori Róbert meséje is bekerült. 1899 végétől Tábori egy tárcaregényt írt a gyerekirodalmi részbe, mely folytatásokban jelent meg. A *villamos ember* címet viselő ifjúsági regényt huszonöt epizódban közzölték 1899. november 26. – 1900. május 13-ig, ez a mesék műfaji hegemóniájának megtörését jelentette. Már 1899 végén érzékelhető Tábori dominanciája a gyerekirodalmi rovatban. 1900 májusáig Londesz Elek karácsonyi meséjén kívül csak egy név nélkül publikáló anya meséjét közzölték 1900. január 28-án. Londesz neve (*Elek bácsi*) 1900. május 27-től jelent meg ismét, és 1900 októberéig szerkesztették Táborival közösen a gyerektárcát. 1900 végéig két új szerző tűnt fel a *Pesti Napló* hasábjain: Tutsek Anna és Rákosi Viktor. Tutsek Anna három mesét jelentetett meg a *Pesti Naplóban*,¹³³ Rákosi Viktor mindössze egyet.¹³⁴

128 A korszak elismert szépírója, hírlapírója és színésze volt. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIV*, Bp., MTA, 1914.

129 *Pesti Napló*, 1898. október 2., október 16., november 6., november 20., december 4., december 18., 1899. január 1., január 15., február 26.

130 Hírlap- és színműíróként dolgozott különböző fővárosi lapoknál, 1898–1899-ben a *Pesti Napló* munkatársa volt. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái X*, Bp., MTA, 1905.

131 Pósa Lajos és Andrassy Lídia lakodalman a Pósa-asztal tagja, Dingha Béla látta el a vőfélyi feladatokat. „[Ott] volt az egész író és művész csapat, nemcsak a fővárosból, de a vidékről is.” PINTÉR Jenő, *Irodalomtörténet*, 1919/1–2, 213.

132 ELEK bácsi, *A számoló lovacska*, *Pesti Napló*, 1899. december 24., 11.

133 Tutsek Anna volt 1894-től a *Magyar Leányok* c. képes hetilap szerkesztője. „Írói pályáját novelláskötetekkel kezdte, később az ifjúsági irodalom művelésére tért át. Különösen a női olvasóközönség polgári rétegeiben voltak olvasottak erkölcsjavító céllal írt konzervatív szemléletű írásai.” Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon* 2, Bp., Akadémiai, 1982.

134 A szépirodalom mellett az újságírói és a humorista pálya tette rendkívül népszerűvé: „Az 1880-as években újszólván máról holnapra bontakozott ki a tehetsége, népszerű író lett az egész országban, a *Budapesti Hírlap* hasábjain közzölt tárcaelbeszéléseit egyre fokozódó érdeklődéssel olvasták. Ezek a humoros tárcák az Isten-áldotta tehetség szikrái voltak...” „Mint ifjúsági író a legélvezetesebbek egyike, amellyel kiváló nevelő hatású. Könyvei a hazafiság iskolái vagy legalább is nemesen mulattató olvasmányok.” Alapítója és főszerkesztője volt a *Kakas Márton* című élclapnak. Vö. PINTÉR, i. m., 695, 821.

A nyolc évet összegezve elmondható, hogy szinte félévente-évente történtek nagyobb változások a rovat életében. Bár sokszor került sor írócserére, de az állandó szerzők többé-kevésbé huzamosabb ideig maradtak a lapnál. 1893-tól 1896-ig szinte csak Halász Ignáctól lehetett olvasni, őt Benedek Elek váltotta fel 1897 februárjától októberéig, majd Tábori Róbert kezdte meg meseírói pályafutását a rovaton belül. A másik két állandó szerző időszakához képest Tábori Róbert pályafutása annyiban különbözött az említettektől, hogy működése alatt nem ő volt az egyedüli meseíró. Tábori mellett párhuzamosan egy vagy két szerző is publikált, akik egymást váltották, és általában rövid ideig maradtak a lapnál. Tehát a századfordulóhoz közeledve egyre több szerző kapott helyet a rovatban, és megszűnt a nagy mesemondók „egyeduralma” a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatánál.

A rovat szövegei

A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatában a huszonegy szerző munkái mellett ismeretlen szerzőjű művek, valamint folklorisztikai szövegek is megjelentek. A név nélkül megjelent alkotásoknál nem lehet megállapítani, hogy előfordult-e több szövegközlés ugyanattól a személytől, vagy pedig egyszeri mesepublikálásról volt szó. A szerzők az általuk publikált szövegek műfaját is közölték, azonban ezek a műfajmegjelölések nem mindig felelnek meg a mai műfaj-értelmezéseknek. A szerzők maguk dönthettek a szövegek műfajáról és stílusáról, valamint az adott szerzőtől függött a rovat célközönsége is: a „bébéknek” szánt mondókáktól az ifúságnak szóló regényrészleteken át a felnőtteket is szórakoztató népmeséig tartalmaz szövegeket a rovat. Jól megfigyelhető az epikus műfajok túlsúlya: a 396 prózában íródott szöveg mellett mindössze 48 verses formájú írás és hat dráma (vígjáték) jelent meg.

A szövegeket vizsgálva két egymástól jól elválasztható korszakot lehet megkülönböztetni a rovat történetében: az első időszak 1893–1896 júliusáig tart, a második pedig a rovat újraindulásától (1896 februárjától) kezdődik. Bár az első időszakban is közöltek a mesék mellett más műfajú szövegeket, de lényegesen kevesebbet, mint a rovat újraindulása után. Huszonnyolc lapszámban jelent meg a mesétől eltérő műfajú szöveg: tizenkilenc felelgetős gyermekjáték, két mondókát nem tartalmazó gyermekjáték, tizenegy mondóka, két levél (adománykérő- és válaszlevél), három ima, egy óda és egy vígjáték. Ezek a szövegek sohasem önállóan, hanem a mesék mellett jelentek meg. A mondókák és gyermekjátékok rövid terjedelmük és „többszereplős jellegük”¹³⁵ miatt nem voltak alkalmasak arra, hogy önállóan kitöltsék a teljes rovatot. Kiss Áron 1891-ben kiadott gyermekjáték-gyűjteménye 1161 játékot és mondókát írt össze,¹³⁶ vagyis a *Pesti Napló* 1893-ban induló gyermekirodalmi rovatához bőséges anyag szolgált. Szinte az összes mondóka Kiss Áron gyűjteményéből származó, szó szerinti átvétel, a forrás feltüntetése nélkül. Az 1893. október 1-jei számban például két mondókát közöltek: a *Pimpalom* címet viselő sétálós játék az „angyal és ördög”, a *Tök-tök dinnye* pedig a „kendős játék” típusába tartozik.¹³⁷ Az 1893. október 8-i szám „bébéknek”

135 A mondókák, versikék, dajkarímek, gyermekjátékok stb. csak szülőkkel, barátokkal történő egyúttolvasás vagy játék formájában vált élvezhetővé, viszont a mesék önmagukban és egyedül olvasva is szórakoztatóan hatottak.

136 P. PUNYKÓ Mária, HUTTERER Éva, *Egyedem, begyedem tengertánc. Kárpátaljai gyermekmondókák*, Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, 2004, 40.

137 Kiss Áron, *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*, Bp., Holnap, 2000, 141, 257.

szóló szövegeket tartalmazott, melyek a „felnőttek játékaik ölbéli gyermekekkel” csoportba sorolható. A *Süti, süti pogácsát* kezdetű mondóka egy tapsoltatos játék, a *Volt nekem egy szunyogom* és *A mi cziczánk* férjhez akar menni pedig kiolvasó mondókák.¹³⁸ A Kiss Áron-féle kötet mellett Erdélyi gyűjteményéből¹³⁹ és Gáspár János könyvéből¹⁴⁰ is használtak fel szövegeket. A kisgyermekeknek szóló versek közlése a rovat korszerű szellemiségére vall, ugyanis a szerkesztők felismerték a mondókák nélkülözhetetlen szerepét a gyermekek korai fejlesztésében. A második korszakban (1897-től) már nem kiegészítésként közöltek a mesétől eltérő műfajú szövegeket, hanem a mesék helyett: harmincöt elbeszélés (egy rémtörténet, kettő visszaemlékezés, négy háborús elbeszélés, a többi pedig főleg gyermekek csínytevéseiről szóló didaktikus történet), hat vígjáték (Dezsőke-történetek), öt monda, egy legenda, egy levelezés, valamint egy 25 részből álló folytatásos regény jelent meg.

Ortutay Gyula a *Magyar néprajzi lexikon*ban a népmeséknek kilenc típusát különböztette meg: állatmese, formulamese, novellamese, ostoba ördög meséje, falucsúfoló, reális/tréfás mese, valódi/mitikus mese, legendamese és bolond/hazugságmese.¹⁴¹ A mesék több esetben nem sorolhatóak be egyértelműen az egyik vagy másik, Ortutay által meghatározott mesetípusba, sokszor kevert műfajúak. Az általam vizsgált időszakban a rovatban közölt mesék jellege, karaktere látványosan megváltozott. A rovat indulásának első három évében (1893–1896) a népmesék¹⁴² (azon belül a mitikus mesék) túlsúlya figyelhető meg, azonban 1897 februárjától változatosabb lett a műfajkinálat, a népmeséket műmesék váltották fel, amelyek nem sorolhatók be egyetlen mesei kategóriába sem. Halász Ignác eredeti vagy kis mértékben átdolgozott népmeséket közölt, amelyekben olykor erőszakos, ijesztő jelenetek is előfordultak. „[A szegény asszony] odaér a ház elé. Bemegy a kapun, meglát egy kádat. Fölemeli, mi lehet benne, hát látja, hogy csupa vér. Megy tovább, megint lát egy kádat. Fölemeli, mi van benne, tele volt csupa hajjal. Megy tovább, megint lát egy kádat. Fölemeli a tetejét, hát csupa emberujj volt benne.”¹⁴³ Móka bácsi egy hazugságmését, egy ostoba ördög meséjét, két rátótiadát, három legendamesét, öt novellamesét, tíz reális mesét, tizenöt állatmesét és százharmincnyolc mitikus mesét közölt, tehát az Ortutay-féle kilenc népmesetípusból csak formulameséket nem publikált. A *gyermekszoba* népmeséit 1897 októberétől felváltották a

138 *Uo.*, 1, 45, 47.

139 ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, Kozma, 1851. „Lencse, borsó, kása, mind isten áldása.” 1124.

140 GÁSPÁR János, *Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára: melyekkel a szülék-, testvérek- és kiseddovóknak elbeszélés végett kedveskedik...*, Kolozsvár, 1848.

141 ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajzi lexikon III*, Bp., Akadémiai, 1980, 739–740.

A szócikk összeállítása a következő források alapján történt: Stith THOMPSON, *The Folktale*, New York, The Dryden Press, 1946; ORTUTAY Gyula, DÉGH Linda, KOVÁCS Ágnes, *Magyar népmesék, I–III*, Bp., Szépirodalmi, 1960; Max LÜTHI, *Das europäische Volksmärchen*, Bern, München, 1968; DÖMÖTÖR Tekla, KATONA Imre, ORTUTAY Gyula, VOIGT Vilmos, *A magyar népköltészet*, Bp., Tankönyvkiadó, 1969; VOIGT Vilmos, *A folklór alkotások elemzése*, Bp., Akadémiai, 1972.

142 Bár a *Pesti Napló* „népmeseirőit” néhány kivételtől eltekintve név szerint ismerjük, mégsem nevezhetjük műveiket műmeséknek, mivel ezek nagyrészt már ismert mesék átdolgozásai, illetve népmese-gyűjteményekből átvett szövegek vagy pedig fordítások. Vö. DOMOKOS Mariann, *Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán = Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., Eötvös, 2009, 228–263.

143 Móka bácsi, *A komámasszony*, *Pesti Napló*, 1896. május 31., 19.

műmeséket író szerzők szövegei, amelyek nagy része egy Ortutay-féle mesekategóriába sem illik bele. Egy új mesetípus rajzolódott ki: a népmesei elemekkel nem rendelkező moralizáló műmeséké. Az emberek, állatok vagy életre kelt tárgyak valamilyen erkölcsi tanulságra vezetik rá az olvasót a novellaszerű mesék végén. A történetek csak ritkán vagy egyáltalán nem tartalmaznak csodás elemeket,¹⁴⁴ viszont a végkifejletben a jó mindig diadalt arat a rossz tulajdonságokon vagy a gonosz szereplőkön. A történetek központjában legtöbbször az átváltozás mint büntetés áll, a főhős új külsejének vagy élethelyzetének köszönhetően erkölcsössé válik, vagy értékelni kezdi korábbi életét. A mesék a jelenkor reális világában játszódnak, és csak a szereplők szintjén különböznek: a főhősök gyerekek, emberi módon viselkedő állatok vagy tárgyak.

A szövegek ideológiája célja az olvasók hazaszeretetre és erkölcsre nevelése volt:

Aki a hazát nem szereti mélységes tűzzel, nem tudja belopni meséjének folyásába a nemzet érzését, gondolkozását; e nélkül pedig hazájáért halni kész jellem nem formálódik ki. [...] A mesék erkölcsre észrevétlenül edződik a szívbe, hatja át a lelket. A gyermek nem is tudja, hogy őt ebben vagy abban a mesében erkölcsre szoktatják. Csak azzal a kedves hatással foglalkozik, amit rája a mese tesz. S közben oda érik, hogy nemcsak hallja a mesét és gyönyörködik benne, de élni is úgy akar, ahogy a mesében hallja. Az előadásból hiányzik a célzatosság, az erkölcsi eszme mégis bejut diadalmasan a gyermek lelkébe.¹⁴⁵

A második időszak 143 meséje mellett – amelyek többsége didaktikus szöveg – háborús vagy a falusi élet szépségeiről szóló történeteket, oktató célzatú elbeszéléseket és visszaemlékezéseket is lehetett olvasni, vagyis a rovat második időszakában a szerzők a szövegek esztétikája, szórakoztató funkciója helyett az erkölcsi és ideológiai nevelésre helyezték a hangsúlyt. Bár a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának szerzői eltérő módon és különböző céllal próbálták megszólítani a gyerekeket, az általam elemzett korpusz azt mutatja, hogy a pszichológiai funkció mellett az akkomodáció¹⁴⁶ és az esztétikai akkulturáció¹⁴⁷ egyaránt fontos funkciója a tömegmédiában megjelenő gyermekirodalomnak.

144 A mesék kizárólagos „fantasztikuma” az, hogy az állatok és tárgyak beszélnek és gondolkoznak. A szerzők azt sugallják ezekben a történetekben, hogy az események csak a gyermekek képzeletének termékei vagy álom hatására következtek be. Tehát ebben a kontextusban a beszélő állatok és emberként viselkedő tárgyak nem számíthatnak csodás elemnek. Előfordul olyan szerzői intenció is, mely arra irányul, hogy a mesék mesei lényegét eltörölje, a történet hitelességét bizonyítsa: „Óriás nem jött, mert olyan nincs. Aki a mesében olvasott róluk, tudja meg, hogy az csak mese volt. Mese, mese, szép mese, arra való, hogy a jó gyermekeket mulattassa, a rossz fiukra pedig ráijeszzen.” TÁBORI Róbert, *Mese a nádpálcáról*, *Pesti Napló*, 1898. június 26., 17.

145 PÓSA Lajos, *Hogyan kell a gyermekeknek mesélni?* *Pesti Napló*, 1898. május 29., 33.

146 Hermann három szocializációs funkciót (akkomodáció) ír le. A *nyelvi/retorikai szocializáció* „a nép- vagy népies nyelvhasználat eszménye”, amely a 20. század elejéig meghatározta a magyar gyerekirodalmat Benedek Elek, Arany László, Móra Ferenc stb. meséinek köszönhetően. A szerző a *kulturális szocializáció* alatt a műveltség megszerzésére irányuló kísérleteket érti, a *társadalmi szocializációs* funkció pedig a gyerekek társadalomba való beilleszkedését próbálja elősegíteni. HERMANN, i. m., 23–24.

147 Az *esztétikai akkulturáció* során a gyerekek olvasásgyakorlatot szereznek, képesek lesznek komplexebb olvasmányokat is megérteni, vagyis „a gyerekirodalom e tekintetben a szépirodalom-olvasás »tanulási fázisa«.” *Uo.*, 24.